

НЯКОИ САТИРИЧНИ И ХУМОРИСТИЧНИ ПОХВАТИ ВЪВ ФЕЙЛЕТОНИТЕ НА АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

Елена Димитрова

Смелите фейлетони на Щастливеца се появиха през 90-те години на миналия век, когато овълчената за власт и богатства буржоазия вече беше хвърлила народа в ново робство.

По това време управлява народняшката партия начело с Константин Стоилов. Стамболов е повален от власт, но неговият заместник угнетява народа със същите варварски средства. Жестоко е тъпкана демократичната за онзи момент Търновска конституция. Ето как Димитър Благоев характеризира тази кървава епоха: „По отношение към вътрешната политика народняшкият режим беше тъй също шайкаджийски и насилнически, както стамболовският. Стамболовският режим имаше много политически убийства чрез изтезания в затворите, чрез масови разстрелвания по изборите, чрез военни екзекуции и т. н. Но народняшкият режим към тези ужаси прибави политическите убийства от засада чрез подкупени разбойници и шайки.“¹

С особена драстичност се проявява властта на народняците около изборите през 1894 г. Алеко Константинов е кандидат за народен представител в родния си град. Той е толкова потресен от разбойническите изстъпления, с които властта налага своите хора, че дълго след това в най-различни форми клейми този позор на народняците.

„Изборите за VIII-то обикновено народно събрание през 1894 г., пише Пенчо Славейков, неочаквано поставиха Алека резко, лице с лице, с живия бай Ганьо. От тая лична борба на автора с хероя Алеко излезе надвит. . . И хвала на тоя безочлив херой — той надви физически (с помощта на жандармските шашки) оногова, който твърде скоро възтържествува нравствено над своя победител.“²

Но от това жестоко сблъскване с живия бай Ганьо се яви на бял свят фейлетонистът Алеко. Веднага след изборите той изпраща две дописки във в. „Знаме“ (1894, бр. 9 и 11), в които дава вълнуващ израз на своя благороден гняв. Във втората дописка — „По изборите в Свищов“ — прозира талантливият фейлетонист, който умее с няколко само линии да нахвърля живи образи, да предаде картинно събитията. Тази дописка

¹ Димитър Благоев, Принос към историята на социализма в България. София, 1949, стр. 338.

² Съчинения на Алеко Константинов, книга първа. София, 1901. Предговор от Пенчо Славейков, стр. XLVIII.

завършва с думите: „Ето епоха, която ми дава неизчерпаем материал за бай Ганя“. И действително образът на бай Ганьо, преминал в различни външни превъплъщения, срещаме в голяма част от фейлетоните на Алеко. Материалът на тази дописка по-късно писателят художествено претворява в „Бай Ганьо прави избори“, „Бай Ганьо и опозиция — ама де-де!“, „Смирно! Рота-а п'ли!“, „Избирателен закон“ и др.

Нравствената чистота на Щастливеца, неговата доблест и неподкупна съвест придават изключително обаяние на фейлетоните му. Никак не преувеличава д-р Кръстев, като твърди, че Алеко притежава безпримерна магическа сила върху душите.¹ По израза на Пенчо Славейков перото на талантливия сатирик се изостря като хирургически нож — да реже лютите рани на една гангрениясала в позор епоха от нашия обществен живот.

Неговите фейлетони той нарича „жесток обвинителен акт против хероните на нея епоха“.²

Уволненията, гладът, заплахите, че ще бъде убит, не сломиха жизнерадостния дух на Алеко, не пречушиха неговата рицарска шпага. Той смело я размахваше над главите на новите поробители, открито ги назоваваше с имената им, с погнуса бичуваше техните престъпления. И те му отмъстиха жестоко. За своята гражданска доблест Алеко заплати с живота си. В тази дива епоха на побоища и кръв фейлетоните на Щастливеца са истински героичен подвиг.

Те са третата фаза в литературното развитие на писателя (преди това той е публикувал „До Чикаго и назад“ — 1893 г. и „Бай Ганьо“ — 1894 г.). Както отбелязва д-р Кръстев, „то е фаза на висше гражданско и художническо закрепване“.³

Любимецът на българския читател, който създаде най-популярния сатиричен образ в нашата литература, който така поетично и сърдечно описа своето пътуване из Новия свят, сега израства в мъжествен борец, в закрилник на обезправения народ. Неговите фейлетони са истински откровения. Те са отзвук на мислите и вълненията на всички честни хора от това време. „Затова, пише д-р Кръстев, всеки Алеков фейлетон беше едно обществено и литературно събитие, което раздвигваше цяла мисляща България и я пълнеше ту с весел смях, ту с гняв и негодувание. То бяха или проповеди, които увличаха, или задушевни излияния, толкова пленителни, че из тях говореше една душа така, както чувствуваеше — ... — така, както неудържимият непосредствен изблик на сърцето й диктуваше.“⁴

Жаждата на Алеко за обществена активност го отвежда през последните години от живота му в редовете на демократичната партия (основана през 1896 г.), защото той се увлича от нейните демократични принципи и преди всичко, защото е очарован от личността на шефа на партията Петко Каравелов. А за него личните качества на общественика са най-важният фактор, който определя стойността на политическите му идеи.

Алеко говори с голямо въодушевление за Търновската конституция, която за тогавашните условия е демократична и прогресивна. Действително писателят живее с наивната вяра, че всички обществени злини ще се премахнат, ако се спазват принципите на конституцията, обаче

¹ В. Мирюлов, Алеко Константинов. Шест статии. София (1918), стр. 17.

² Пенчо Славейков, цит. изд., стр. L, LVI.

³ В. Мирюлов, цит. книга, стр. 63-64.

⁴ Там, стр. 64-65.

неговият мироглед в никакъв случай не се изчерпва нито с програмата на демократичната партия, нито с отношението му към Търновската конституция. Той е несравнимо по-богат и по-широк. Писателят презира собственическата страст, богатствата, остро критикува капиталистическата система. У Алеко няма нито следа от еснафщина. Той е измежду най-издигнатите, най-благородните личности в нашата литература. Като адвокат никога не приема да защитава дела, ако не е убеден в тяхната справедлива кауза. Наричат го „присяжен защитник на безплатните дела“. „Аз и пари, изповядва писателят, са две субстанции, осъдени на вечна раздяла“. („Отворено писмо до господин Велчо Велчев“).

Той предпочита уволненията и мизерията пред най-малките компромиси със съвестта. И заради това с гордост нарича себе си Щастливец. „Ето кое съзнание ме кара да се взирам с почитение само в кръга на бедността, като мисля, че доволството и богатството са заклеямени ако не с позор, то поне с малко подлост... И как можеш да завиждаш на това, което ти докарва отвращение, понеже знаеш, че не е плод на честен труд или щастлив случай, а рента на унижението и лакейството“ („Страст“).

А да си припомним неговите проникновени, критични разсъждения за капитализма: „Человечеството срина един господар — тиранията, робството изчезна, но личната свобода роди нов господар — капитала! Капиталът в Америка е стигнал най-крайното си развитие и е задушил своята родителка — личната свобода. При всичката свобода и равенство de jure волята народна се е превърнала във воля на капитала.“¹

Несъмнено този поет по душа, влюбен в красотата и правдата, окрилен от вяра в народа, е един от най-големите хуманисти и демократи в нашата литература. Със своите фейлетони той достойно продължи традицията на Каравелов и Ботев, обогати фейлетонния жанр с нови образи и оригинални похвати. Най-хубавите фейлетони на Алеко винаги ще въздушат. В тях блести изключителният сатиричен и хумористичен талант на писателя. Те са съгрени от неговата голяма сърдечност и топлота.

Разбира се, не всички фейлетони на писателя са пълноценни в художествено отношение. В „Тържеството на Велзевула“, „Молитвата на Велзевула“, на някои места в „Херострат II“, във втората част на „Разни хора, разни идеали“ и др. тенденцията е доста груба, а похватите — книжни. Тежко са написани фейлетоните „Един белгийски министър“, „До моята съотечественица г-жица Въса Пъцова“. Но тези несполуки съвсем не определят облика на Алеко като фейлетонист. Той създаде истински образци на този жанр.

*

Фейлетонът е особен сатиричен вид. Той е художествено-публицистичен жанр, в чиято основа винаги стоят актуални за момента факти. „По своята природа това е хибриден жанр, който събира в причудлива сплав елементите и функциите на статията, сатирико-хумористичната новела и злободневната публицистика.“²

Тези елементи могат да се появят в различни пропорции и съобразно с това фейлетонът да наклони към публицистиката или към белетристиката.

Понякога фейлетонистът строго се придържа към факта, насочва се към живи лица и определени събития. Но от този документален материал

¹ „До Чикаго и назад“, Съчинения в два тома. София, 1957, т. I, стр. 374.

² Л. Ф. Ершов, Советская сатирическая проза 20-х годов. Москва — Ленинград, 1960, стр. 152.

няма да се получи фейлетон, ако авторът не го оживи с художествена измислица, с живописни детайли, ако не зазвучат сатирични тонове.

Фейлетонистът може да избере някое характерно за момента отрицателно явление, върху което свободно да изгради сюжета, да създаде фейлетонни герои.

Със своята злободневност, с фактическата си основа фейлетонът е близък до публицистиката. Фейлетонистът обаче винаги — и когато фактът е документално точен, го заостря със специфични сатирични похвати, внушава по художествен, емоционален път своето отношение към него.

Майсторството на автора се проявява още при подбора на материала, в умението му да се насочи към характерен, наболял случай, да го обобщи.

Публицистичният фейлетон, който няма сюжетно развитие, а се гради върху разсъжденията на автора, твърде много се доближава до статията. Но се различава от нея по своята образност, по ироничната интонация, по остроумните асоциации.

А белетризираният фейлетон понякога трудно се разграничава от хумористично-сатиричния разказ. Но разказът обобщава голям жизнен пласт, без да се придържа към конкретен злободневен факт. Белетристът трябва да създаде пълнокръвни герои, психологически да обоснове техните прояви.

От фейлетониста това не се изисква. При него образите, сюжетните ситуации са някак стилизувани. Често те изпълняват известна помощна, илюстративна функция, необходими са на писателя, за да може по-нагледно, по-убедително да разкрие своето отношение към критикувания факт. Разбира се, има фейлетони, в които героите стоят в центъра на изображението и се превръщат в ярки сатирични типове.

Във фейлетона в по-голяма степен, отколкото в разказа, се чувства присъствието на автора, по-пряко се изявява неговата личност.

Фейлетонът е немислим без сатиричен талант, без тънка чувствителност към обществения живот, без борчески дух.

У Алеко Константинов блестящо са съчетани тези качества.

*

Неговите фейлетони са различни по форма и по композиция. Той може да предаде злободневната тема в жива белетристична форма. В редица фейлетони творчески претворява конкретния материал, рисува раздвижени, колоритни картини, ярки сатирични образи. Някои от тях са написани като задушевени изповеди, в които изобличителният патос е съчетан с топъл лиризм. „Страст“ и „Честита Нова година“ са постижения на този фейлетонен стил. Други фейлетони представяват интересни портретни скици, някои от които на конкретни лица, съвременници на писателя. Той е успял да създаде верни сатирични типове — в „Малко сравнение“, „И той ако не е симпатичен, артък“, в първата, третата и четвъртата част на „Разни хора, разни идеали“ и др.

Често конкретният факт, който стои в основата на фейлетона, не е главният прицел. Той е само база за атакуване на много по-широк терен. Изпращането на депутация в Русия, която да поднесе венец на гроба на Александър III, не стои в центъра на фейлетона „Бай Ганьо в депутацията“. Този злободневен тогава случай е само подходящ повод за писателя да изобличи дебелацината, бруталното користолюбие на голяма част от управляващите кръгове.

В някои от тези фейлетони темата е изградена върху остроумни асоциации. Така по повод предложението на Константин Величков да се открие рисуwalно училище, Алеко разкрива цялата грозота и мизерия на българската действителност, като изброява какви сюжети за рисуване предлага тя („Дребни работи“).

Изложението в Париж навежда писателя на много оригинални асоциации. Той майсторски използва този повод, за да бичува страшните недъзи на политическия живот („Скромна лепта на общия жертвеник“). Това е била всъщност главната му цел.

Чрез някои не особено характерни факти Алеко Константинов умело прави широки обобщения.

Колкото по-дълбок е хуманизмът на сатирика, колкото по-високи са неговите идеали, толкова по-непримирим е той към пороците, които изобличава. Кристалната душа на Алеко, неговият горещ, борчески темперамент изцяло са отразени във фейлетоните му.

Безстрастните, мижитурски натури са винаги отмерени и сдържани. Алеко никога не е в състояние да спазва такова „благоприличие“. Възмущението на писателя е изразено много експанзивно и непосредствено. Затова неговата сатира улучва целта със съкрушителна сила. Това страстно вживяване в темата придава специфични особености на композицията и на стила в някои фейлетони. На места оригинално са съчетани статията и фейлетонът. Като фейлетон започва „И сега бият, брате мой“. Авторът въвежда герой, жертва на полицейския произвол, чрез неговия разказ внушава колко мракобесническо е отношението на властта към пресата, с какви дивашки средства си служи тя. Накрая фейлетонният стил е заменен с публицистичен.

Писателят пряко изказва своя протест. И сега изтръпваме, когато четем това кипящо от гняв обръщение към управниците, за което се изисква толкова смелост и гражданска доблест:

„Господин Гешев, говорят, че и днес бият в участъците, верно ли е това?

Господин Вазов, кажете на вашите приятели да запретят биението из участъците. Стига, боже мой.

Господин Михайловски, помогнете и вий, сега сте на власт.

Господа депутати, кажете на министрите да изхвърлят всичката варварска сволоч, която бие из участъците.

Спомнете си за участта на Стамболова и неговите другари.“

Такова съжителство на статия с фейлетон срещахме и във фейлетоните „Угасете свещите!“, „Добре сме си с турците — гледайте си кефа“, „Що значи „народът ликува“.

Това смесване на двата стила не е механично. То е психологически обосновано. Алеко е пламенна, експанзивна натура. Той болезнено реагира на обществените злини. Идват моменти, когато гневът го завладява с такава сила, че той вече не е в състояние да търси образи, да обработва художествено материала. И тези клокочещи чувства изригват неудържимо. Алеко е погнусен от наглата телеграма, изпратена от Константин Стоилов до Врачанския околийски началник, в която му заповядва на всяка цена да провали избора на Драган Цанков. „В случай на несполука, завършва телеграмата, считам вас за отговорен.“ В началото на фейлетона писателят духовито иронизира самозабравения се държавник, докато накрая така се афектира, че изоставя сатиричните похвати и вбесен се провиква: „Какво значат тия думи? Какво значи в случай на несполука? Моля

dieu, mon dieu! В случай, че не извършиш безчет гнусни престъпления, в случай че не прогониш избирателите, в случай че не им разкъсаш бюлетините, в случай че не събереш една банда отчаяни мерзавци и не им дадеш *carte blanche* да извършат безнаказано най-безочеловечните насилия, в случай че и тези разбойници чрез изгасване свещите, чрез взимание списъците, чрез трошение на урни, чрез трошение глави не успеят да покажат, да потъпчат, да размачат святата народна воля, то.. считам вас за отговорен!“

Тези страстни публицистични места в Алековите фейлетони не са чуждо тяло. Те са органически израз на темперамента на писателя, сливат се с общото патетично звучение на творбата. И Георги Кирков в много от фейлетоните си минава към пряко изказване на мисълта. Обикновено финалтът е публицистичен. Но тази публицистичност се различава от Алековата. Тя се обуславя от други стимули. В нея се чувствава партийният агитатор. Кирков сякаш се страхува, че масовият читател няма ясно да разбере тенденцията, скрита във фейлетона и накрая сам или чрез някой от положителните фейлетонни герои направо я разкрива. Тези места в Кирковите фейлетони звучат пропагандаторски.

У Алеко те са необикновено емоционални, с афектирана, много раздвижена интонация. Те дават неповторим алековски облик на фейлетоните.

Присъствието на Кирков също се чувства навсякъде — в репликите и полемиките на героите, в рязкото, непримиримо отрицание на буржоазните порядки. И той пише пламенно, с цялата си душа. Но Кирков в белетризираните фейлетони не прекъсва разказа с авторска намеса. Алеко много често живо се намесва. Описвайки издевателствата на пияната шайка по време на изборите, той не може да се въздържа от гневна, разгорещена оценка: „Дивата орда от пияни изверги нахлу в двора на училището. Боже! Колко грубост, колко арогантност, колко тъпа свирепост в тези изпъкнали кръвясали очи, в тези бабаитски движения, в тези провокаторски погледи!..“ („Бай Ганьо прави избори“).

Изобило много характерни за фейлетонния стил на Алеко са честите авторски отстъпления. Те озвучават с голяма емоционална сила неговите фейлетони, придават им изключителна сърдечност.

Решително не е прав д-р Кръстев, когато твърди, че Алеко е лишен от жлъчката на сатирика, от способността да бъде немилостив и жестоко-сърд изобличител на неизброимите неправди, недостъпен за сарказма.¹

Този благ и жизнерадостен човек може да се разгневи до ярост, когато се натъква на политически мерзости, на хамелеонство и раболепие.

Той далеч не е безгрижен и лекомислен, какъвто го смята Боян Пенев, лишен от ония трагични черти, които отличават големите хумористи и ироници.² В неговото страстно изобличение на тази уродлива действителност се чувствава трагизмът, парещата болка на жестоко наранен човек.

Насилията на властниците, тяхното безогледно отношение към народа са най-честият прицел на Алековата сатира. Неговата критика е винаги особено приповдигната, патетична. Без този горещ сатиричен патос фейлетоните на Алеко не биха въздействували така емоционално и до днес.

¹ В. М и р о л ю б о в, цит. книга, стр. 14.

² Превръщанията на бай Ганя. Златоор, 1923, стр. 33.

Иронията е най-обикнатият сатиричен похват на Алеко Константинов. Писателят иронизира с изключително остроумие. Особено безпощаден и язвителен е той, когато клейми политическите нравы.

Иронията съпътствува авторската реч при характеристиката на героите, при лиричните отклонения. В някои фейлетони тя е скрита в подтекста. Чрез писмото на жалкия хитрец Бодков писателят бичува разотчителството и алчността на монарха, който заграбва общински имоти и пилее държавни средства за дворци. Иронията намира в подтекста. Тя е жлъчна, убийствена, с двойно острие. Чрез нея писателят морално е унищожил и лицемерните блюдолизци, които лакейничат, за да градят личната си кариера: „Даже намериха се такива разбойници на перото, които въстанаха и се постараха да спрат и да осквернят най-голямата добродетел на нашите общини, гдето подаряват общински гори, острови и градини на своя височайши любимец. Величието на трона е същевременно величие на народа и вместо да се гордеем, че общините ни доказват нагледно своята любов към короната и династията, вместо да ликуваме, че нашето доскоро диво отечество се покрива с разкошни дворци и вили, намират се българи — въобразете си, българи — които и след това не са довольни!“ („Из кореспонденцията на бай Ганьо Балкански“).

Иронията на автора прозира и в репликите на героите, и в техните брутални монолози, и в асоциативното изграждане на темата в някои фейлетони.

Иронично звучат и много от характерните алековски заглавия, които съдържат в обратен смисъл отношението на писателя към събитието: „Дребни работи“, „И той ако не е симпатичен, артък“, „Добре сме си с турците — гледайте си кефа“ и други.

С жестока ирония Алеко Константинов разкрива образите на Стамболов, на С. С. Бобчев, на Стоян Михайловски, на княз Фердинанд, на бай Ганьо. Тя ярко подчертава техните отрицателни качества. При някои характеристики писателят се намесва, иронизира думите на героя, влиза в остър конфликт с него. „Нека цяла България покрием с дворци, господо!...“ — казва С. С. Бобчев в своята реч. „Е, като е рекъл да я покрием с дворци, да я покрием най-сетне — иронично коментира писателят, — какво санким — лошо ли е? И аз ако питате, не зная защо, ама по ми харесва в дворец да живея, отколкото в полусрутена колиба. Не вярвам и селените да се откажат. Нали г. Сесе има добрината да вземе върху себе си грижата за постройката на дворци — ний ще кажем сподай ти и ще чакаме“ („И той ако не е симпатичен, артък“).

Тази спонтанно избликнала ирония в авторския текст въздействува много непосредствено върху читателя, засилва изобличението на сатиричния герой.

И в сатиричните похвати на Щастливеца се чувства неговата изключителна общителност и сърдечност. Когато иронията е в авторския текст, тя е изразена във формата на непринуден разговор с читателя, въздействува с неотразима сила. Често писателят със задъхан от гняв глас задава пронизващи иронични въпроси, които придават особена емоционалност на изобличението, много ярко го подчертават. Ето как реагира Алеко на една раболепна статия на в. „Мир“ за турския султан: „Това многоточие се отнася и към някои наши луди-млади, през ума на които минава възмутителната идея да помогнат на своите угнетени братя. Угнетени? Кой е угнетен, българите? Има си хас!“ („Добре сме си с турците — гледайте си кефа“).

Обикновено иронията на Алеко Константинов е остра, убийствена. В нея има нещо много характерно. Писателят не може да иронизира спокойно, както например Гогол. Зад привидното възхищение или съчувствие буйно клюкочат гневът и негодуванието. Алековата ирония е винаги открита. „Колко си честито, мое мило отечество, колко си честито! . . . И при всичко това, аз, неблагодарният твой син, мисля и ще продължавам да мисля, че българските студенти, че Храмът на българската наука, заслужават предпочтение пред храма на княжеските коне, макар и те да са от най-благородна маджарска порода. . .“ („Честита Нова година“).

Алеко понякога, след като привидно се е съгласил с някой от сатиричните си герои, или му е приписал точно противоположни качества, по-нататък, пак чрез много остроумна ирония разкрива действителното си отношение. Така, след като заявява, че е възхитен от искреността на С. С. Бобчев и от твърдостта на убежденията му, писателят с унищожителна ирония опровергава тази характеристика: „Основата на неговите принципи е положена върху законите на еволюцията, които той свежда към две начала: Не му е времето и сега му е времето (к. А. К.). . . И колко е отзивчива неговата душа на еволюцията. Не по ден, не по час, а по секунди той еволюира. Обърне се на една страна, огледа се наоколо, и шепне тайнствено над ухото ти: там е злото; моментално ще се наведе над друго ухо и в сладостно любовно упоение, с полужакрити от блаженство очи, въздиша: там е спасението. Да го разцелуваш до погибел! (к. — А. К.) („И той ако не е симпатичен, артък“).

Това е много оригинална черта на Алековия сатиричен стил, с която писателят постига изключителна сила на въздействие.

На места сатиричното изобличение стига до сарказъм. Сарказмът е най-нажежената критика, насочена към опасни обществени явления. Обикновено в теоретичната литература под това понятие се разбира особено остра и язвителна ирония, която граничи с трагичното. Възпищост сарказмът не винаги съдържа ирония, може да се изяви и в други форми. Смирненски например в някои случаи постига саркастично изобличение чрез остри асоциации, сравнения или саркастични намеци, в които няма ирония. Понякога в неговите сатири саркастично звучат умело подбрани контрастни думи: „Ето ги събрани днес в Кан, а утре тръгнали за Генуа. Горещи пориви на ледени сърца, благородни обещания на фарисейски уста, велики намерения на малки душици“. Много действие е сарказмът на Георги Кирков във фейлетоните-басни. В тях саркастичното изобличение се съдържа в самия подбор на най-хищните животни, чрез които авторът алегорично изобразява буржоазните партии.

У Алеко Константинов сарказмът най-често е свързан с иронията и не винаги могат да се поставят точни граници между тях. Зад привидното възхищение, с което писателят говори за престъпленията на народняшкия режим в „Скромна лепта на общия жертвеник“, „Panem et circenses“, „Смирно! Рота-а п'ли!“ и др. чувствуваме яростен гняв. Няма обаче ирония в описанието на някои от байганьовите мерзости. „Пише бай Ганьо, пише и зачерква, той е все недоволен от ядовитостта на своите стрели: крадец за него е нежна думица, той я зачерква и пише хайдук, но тая дума е станала обикновена, бай Ганьо добавя пладнешки и я съединява с едно фатален. Съседът, жена му, децата му, родът му — излизат под перото на бай Ганя феноменални изверги. . .“ („Бай Ганьо журна-

лист“). Във фейлетоните за бай Ганьо сарказмът на писателя сякаш крещи в подтекста.

В повечето случаи при саркастичното изобличение на Смирненски смехът изчезва, зазвучават трагични тонове. А особено отличително за Алековия сарказъм е, че той почти винаги има комична окраска, извиква горчив смях.

Фейлетонът „Избирателен закон“ е жестока присъда не само над изборните разбойничества, а изобщо над мракобесието. Тук пародията на закона е много подходяща форма за заклеяване на беззаконията. Всяка мисъл започва съвсем обикновено и безстрастно, като същински параграф от закон и завършва най-неочаквано и саркастично. От това несъответствие се получава силен комичен ефект. „Гласуването се почнува в 8 часа заранта, а за пиенето по кръчмите полицията взема мерки от предишния ден. Всякой от избраните от полицията избиратели може да пие за сметка на безотчетните фондове до безпаметство.“

Или: „Не могат да бъдат избиратели:

1. Лишените без съд от свобода.

3. Разсъждаващите

4. Телесно слабите и

5. Бедните.

Този привидно безстрастен юридически тон още по-силно подчертава сарказма, който стига своята кулминация в средата на фейлетона: „Повиканията избирател, ако е благонадежден, връчва бюлетината си. . . ; ако ли е неблагонадежден, бюлетината му се скъсва, а самият избирател го изхвърлят навън, през прозореца или по стълбата, с главата надолу. Осмъртяването не е задължително. Ако всички избиратели се окажат неблагонадеждни, почва се последователното действие на пехотата, кавалерията и артилерията“.

И при саркастичното изобличение Алеко Константинов ни покорява с тази експанзивност и сърдечност на израза, с този непринуден разговорен тон, които създават неповторим алековски колорит. „С пет думи разкъса на парчета всичките свищовски жандарми! Пази боже!. . . Не бойте се, господин редакторе! Не се отчайвайте! Като разкъсат жандармерията те ще се срещнат лице с лице с българската армия!

Смирррно! рота-а п'ли!. . .

Ех, мале мила! Като врабци ще се пръсне народа. . . Вий, господин редакторе, виждали ли сте как хуква да бяга тълпата след залпа на войската? Не сте ли виждали? А-а, много е интересно, да се пукаш от смях. . .

Не е туй шега, брате! Арррмия!

Разбира се! Защо харчим за тая пуцина трийсет милиона“ („Смирррно! Рота-а п'ли!“).¹

Сарказмът на Алеко Константинов не е отчайващ и потискащ, както сарказмът на Стоян Михайловски. Той непоколебимо вярва в нравствените сили на народа, в бъдещето, а и темпераментът на писателя е извънредно жизнен. Неговата духовитост, игривата, крилата фраза разведрят

¹ Този разтърсващ сарказъм е отзвук на едно абсурдно изказване на Константин Величков във връзка с изборите в Свищов. Той обвинява гражданите, че са допуснали двадесет души стражари да им попречат да гласуват. Алеко внушително е обобщил конкретния повод.

и най-мрачните феълетони. Сам Алеко изповядва: „Но човек с моя темперамент е в състояние да схваща комизма и в най-трагическите моменти“ („Приятелски писма“).

*

Както изтъкнахме, обикновено сатиричното изобличение у Алеко Константинов е съчетано с комизъм, който още по-силно го заостря. Неговият смях съвсем не е забавителен и добродушен, както твърди Боян Пенев.¹

Писателят често предава в комична форма трагични обстоятелства. Да си припомним сценката, в която Алеко описва как полицията упражнява върху населението „морално влияние“ („Престъпления против избирателното право“). Колко комизъм има в усилията на старшията да спласи населението „по-деликатно“, чрез странични въпроси, в които всъщност така открито личи неговото жестоко насилие. В писмото на войника Трънко Трънков с изключителен комизъм е предадено плачевното положение на войниците, недопустимата гавра с тях. Изобщо в много от феълетоните — „Бай Ганьо прави избори“, „Избирателен закон“, „Скромна лепта на общия жертвеник“ и др., зад комичното изображение виждаме трагизма на измъчения, тиранизиран народ.

Хуморът във феълетоните на Алеко никога не е самоделен и лек. Той е художествено мотивиран, чрез него сатиричното изобличение става още по-нагорещено и по-действено.

В основата на комичното винаги стои някакво крещящо несъответствие. Алеко постига комизъм с различни средства, проявява удивителна находчивост. Той често създава хумористичен ефект чрез неочакван завършек на мисълта, който никак не подхожда на нейното начало и на интонацията: „Всяка административна околия състави една избирателна единица и изборът става около централната кръча: . . .“ („Избирателен закон“); или: „Но ако се взрем още по-внимателно, ще дойдем до заключение, че в цяла България най-честити са. . . княжеските коне!“ („Честита Нова година!“); „Щастието и величието на България се заключава в построяването на грандиозни перачници, конюшни и дворци!“ („И той ако не е симпатичен, артък“).

Характерен хумористичен похват на Алеко е това несъответствие между приповдигнатия, сериозен тон в началото на фразата и внезапното прозаично заключение. При този рязък скок основната мисъл добива голяма релефност, критикуваният факт се запечатва в съзнанието. Смирненски обикновено постига комизъм по обратен път. Той започва на най-незначителна, безобидна тема и изведнъж, като мънция се явява някоя унищожителна асоциация, която преосмисля фразата или цялата творба.

На места комизмът на Алеко Константинов се съдържа в неочакваните, изненадващи асоциации, които винаги са изпълнени с остра ирония или сарказъм. („Panem et circenses“ и „Скромна лепта на общия жертвеник“). Хуморът в тези феълетони се подсилва от привидната лекота, с която са предадени асоциативно изникналите ужасни сцени. С горчивина се смеем над предложението на писателя какви витрини да уреди България на Парижкото изложение: „В отдела „Вътрешно управление на княжество България“ трябва да се изложат в разкошни джамлъци всички видове торбички с пясък, волски жили, газови лампички, солена риба,

¹ Боян Пенев, цит. статия, стр. 33.

камшици, сопи и останалите патриотически средства, които спомагат за спокойното управление на страната и да се приготвят брошурки на френски език, в които да се разяснява ролята на всеки от тези предмети“ („Скромна лепта на общия жертвеник“). Тук комизмът се крие в несъвместимостта на това предложение с целите на Парижкото изложение, на което всяка страна трябва да се представи с най-хубавите си постижения. Така Алеко непринудено внушава негодувание към насилията, върху които се крепи властта. В някои фейлетони на същата тема комизмът е постигнат с други похвати. Например в „Престъпления против избирателния закон“ и „Избирателен закон“ чрез остроумно пародиране на закона авторът хумористично описва същата действителност.

А в „Бай Ганьо прави избори“ той ни представя целия ужас на народния произвол, като създава оригинални комични ситуации, извежда живо описани сатирични герои.

Хуморът блика и в самата авторска реч. Не само репликите на героите, но и езикът на Алеко е изпъстрен с думи и изрази с ярка хумористична окраска, които придават неповторима индивидуалност на неговия стил. Самата постройка на фразата е много оригинална, типична алековска — необикновено подвижна, в игрив, палав ритъм. В нея клокочат неуримимата енергия и жизнерадост на автора. Особено характерни за Алеко са възклицателни изрази от разговорната реч, като „Ех, мале мила!“ „„Майка му мечка!“, „Да го вземе дявола!“ „Е, че тъй, ами как?“ „Пази боже!“ „Остави се!“ „Ама де-де!““. Особено често писателят употребява разговорния израз „ония ми ти“. Всички тези фрази звучат комично, създават впечатление, че авторът съвсем непринудено разговаря с читателя. Изреченията на Алеко се състоят от много кратки, подвижни синтактични единици, често свързани с нелитературния съюз „па“, който отцветява с комична багра интонацията: „Ех, мале мила, пусти газени тенекета, гърмят, трещят, да ги земе дявола, току да се разтвори земята, па да те гълтат“ („Миш-маш“). Комичното звучене на фразата се усилва от думи с хумористичен пълнеж — „санким“, „облещя се“, „кикотя се“, „издюдюкам“, „гагата“, „пустите“ и др. В авторската реч на Смирненски такива изрази и думи не се срещат. Когато говори от свое име, той постига комизъм чрез иронични намеци или остроумна игра на думи. Характерен хумористичен похват в авторската реч на Кирков са духовитите сравнения.

Когато четем фейлетон от Алеко Константинов, без да сме видели името на автора, веднага ще познаем от кого е. Той сякаш не пише, а приятелски разговаря с читателя: „Ти не можеш да си въобразиш какъв е той актьор! И да не мислиш, че той покрътва нашите души с някои действително трагически декламации. Не, бе, братко“. Много върно отбелязва д-р Кръстев: „Той пишеше не само със същия темперамент, същата интонация на гласа, същия акцент, но като че ли и със същите мимики, същите волни — „босияшки“, би рекли ний днес — понякога детски, понякога наивно дяволити жестове, с каквито говореше. Никой от нашите велики писатели не е предал на своите творения така върно и така живо: — и усмивката, и играта на очите, и милите капризи на душата, както Алеко Константинов“.¹

Силен комизъм постига Алеко и чрез езика на сатиричните герои, и чрез острите комедийни ситуации. На този въпрос ще се спрем по-нататък.

¹ В. М и р о л ю б о в, цит. книга, стр. 92.

Писателят ни остави не само една жива, вълнуваща летопис на своето време. Той успя да скицира с голямо майсторство и тъмните герои на тази епоха. Почти всички негови изследователи отбелязват умението му с много малко средства да изгражда верни сатирични типове.

Една част от сатиричните герои на Алеко са известни хора, негови съвременници. Между тях централно място заемат княз Фердинанд и тогавашният министър-председател Константин Стоилов. Писателят открито, смело ги разобличава, не се бои от техния гняв. Той не пропуска случай да изрази своето презрение към монарха, когото нарича в един фейлетон Херострат II. За Алеко той е узурпатор, ябанджия. Писателят гневно разобличава неговата омраза към славянството, деспотизма и лицемерието му, алчността и щеславието му.

Изобразявайки тогавашните управници с техните най-характерни черти, Алеко създаде верни типове на брутални карьеристи, тирани и лицемери.

Наред с действителните лица той обрисова и герои, „изведени белезистично, като синтетични образи, получени по метода на художественото обобщение“.¹

Вярно отбелязва Бакалов, че героите на Алековите фейлетони се покриват по своята същност с образа на бай Ганьо. „Всичко, което той написа, а пиеше той главно политически фейлетони, поразяваше тоя разгърнат образ на бай Ганя“.²

Основателно е твърдението на д-р Кръстев, че втората част на „Бай Ганьо“ във всяко отношение образува едно цяло с фейлетоните.³

Не случайно и Пенчо Славейков в редактираните от него съчинения на Алеко Константинов, поставя при фейлетоните по-голямата част от тези творби.

Те всички съдържат конкретни злободневни събития, точно предават зловонната атмосфера на времето. Завърналият се от Европа бай Ганьо активно навлиза в политическия живот, става олицетворение на неговите тежки пороци. Той се превръща в обобщен, събирателен фейлетонен герой, у когото са концентрирани дивите нрави на тогавашните властици, тяхната жалка психика. В този образ разпознаваме чертите и на Стамболов, и на Константин Стоилов, и на безогледните, раболепни журналисти от правителствената преса, и изобщо на всички брутални карьеристи в политиката. Тези творби са образци на белезтризиран фейлетон.

Сам Алеко Константинов употребява името на бай Ганьо като символ на всичко отрицателно в нашите политически нрави, сочи бездната, която дели този тъмен герой от народа. „Но народът, пише той, слава богу — почна да разбира фалшивите възгледи на байганьовците и ги обсища с присмех и леко презрение“ („По повод на една книжка“).

Фейлетонистът трябва да притежава дарбата с много малко линии да придаде характерен израз на сатиричния герой, да му вдъхне живот. В най-хубавите си фейлетони Алеко блестящо е овладял това трудно изкуство. Въпреки че от фейлетониста не се изисква типизация на образа, Алеко създаде безсмъртни типове.

¹ Георги Цанев, Страници от историята на българската литература. София, 1956, стр. 223.

² Георги Бакалов, Алеко Константинов и бай Ганьо. София, 1934, стр. 26.

³ В. Мирюлов, цит. книга, стр. 80.

Неговите сатирични герои, начело с бай Ганьо са истински „мъртви души“. Те възплъщават психиката на току-що излязлата от черупката си и развилняла се буржоазия, но наред със своята социална същност, те са и общочовешки типове — нарицателни образи на подлостта, хамелеонството, бруталността и дивата алчност.

При сатиричната характеристика лесно може да се изпадне в схематизъм, защото по начало сатиричният образ е душевно беден. Но въпреки това той има свои индивидуални особености, които писателят трябва да улови, за да създаде жив образ. Сатиричното изобличение винаги е заострено, главната отрицателна черта е силно акцентувана. „Една от важните особености на сатиричната типизация, пише Елсберг, се заключава в това ударение, което сатириците поставят на главната отрицателна черта на сатиричния тип“.¹ Същият автор подчертава, че подробностите и отстъпленията, т. е. другите особености на характера създават този фон, на който развитието на доминиращата отрицателна черта се оказва обяснимо и особено релефно.²

Разнообразни са похватите, с които Алеко Константинов изгражда сатиричните образи. Понякога той ярко очертава героя чрез косвена характеристика. Княз Фердинанд не присъства във фейлетона „Що значи „народът ликува“, но той е главният сатиричен герой. Писателят много непосредствено, чрез жив диалог разкрива омразата на народа към княза. Хората са възмутени от блясъка, с който се ознаменува раждането на принц Кирил. Всред тълпата се чуват многозначителни реплики:

„— Бекасите се наплодили.

— На общинските учители за хляб пари не дават, а за техните рабски факелдуги намират средства.“

В този фейлетон чрез раболепното отношение на официалната преса към монарха и чрез ненавистта на масите, той се очертава със своите най-характерни пороци — щеславие и апатия към нуждите на народа.

Князът не се появява и в писмото на Бодков, но и в този фейлетон той е охарактеризиран живо чрез скритата в подтекста ирония на автора.

Алеко може само в няколко изречения, чрез много характерни, динамично предадени детайли, зад които тъне гневът му, да създаде жив образ: „Нашите хора добре ги е разбрал онзи околийски началник, за когото се говореше тия дни. . . Дръпне му една литра ракия, яхне връх коня, отзаде му десетина конни жандарми, впуснат се в карьер; накръвавил той ония ми ти очи, — страх да те побие!.. Хвърчи като ураган из чаршията, гдето види събрани като им скръцне със зъби, като им изреве само: „Брей, мислете си! Ако някой не е разплакал дете в майка, — аз ще разплача!“ („Смиррно! рота-а п'ли!“).

Това е цялата характеристика, но тя е толкова зрима, че сякаш виждаме този уродлив образ на побойник и шайкаджия.

Сатиричните герои в най-хубавите фейлетони на Алеко не са еднолинейни. Обикновено наред с основната отрицателна черта те разкриват и други, свързани с нея черти, които придават жизненост на образа. Писателят не се пръска в ненужни подробности, концентрира най-същественото в образа, заостря го. Алеко подбира много малко, но извънредно колоритни детайли, които до голяма степен индивидуализират героя. Неговите детайли говорят за тънка наблюдателност. Колко вярно са уловени жесто-

¹ Я. Елсберг, Некоторые вопросы теории сатиры. Проблемы теории литературы (сборник). Москва, 1958, стр. 288 — 289.

² Там, стр. 289.

вете на Стоян Михайловски.¹ Те разкриват неговото високо самочувствие: „И каква олимпийска поза изобразяваше умния Стоенчо Михайловски, като се провикна: „Вий знаете ли що значи амнистия?“ Хвърли той като бомба този въпрос, скръсти ръце, като че се загърна в тогата си, навъси вежди и победоносно впери презрителен поглед към лявата половина на народните представители. . Стоенчо продължава да изглажда разликата между себе си и Юпитера, фигурата му изобразява статуята на презрението. Отвориха се отново гръмоносните уста и блъвнаха втора бомба. . .“

Тези така майсторски описани подробности създават жив образ, със своя физиономия. Аристократичното високомерие, консерватизмът на стария поет са силно заострени.

Писателят акцентува две главни отрицателни черти в образа на С. С. Бобчев — хамелеонство и лакейничество („И той ако не е симпатичен, артък“).

Той сочи и някои жестове на героя, присъщи само на него. Те подчертават още по-ярко главните отрицателни черти: „Като дигнал ония благочестиви очи към небесата, като се заудрял по гърдите — триста дервини за пара . . .“

При детайлирането обикновено Алеко се насочва към характерни, индивидуални жестове на героите, които изразително говорят за тяхната вътрешна същност. Те са предадени удивително живо и точно, с ироничен тон, с оригинални духовити сравнения.

Изграждането на сатиричния герой изисква специфични похвати. Преди всичко неговата главна отрицателна черта трябва да бъде силно заострена и преувеличена, в изображението да се чувства иронията или сарказмът на автора, безпощадната му присъда.

Хиперболата е необходим похват на сатириците. Често прибегва към нея и Алеко Константинов. Сатиричната хипербола винаги преувеличава отрицателното, безобразното. Тя има различни степени. Когато писателят клейми особено опасни пороци, той може да ги засили до невероятност и хиперболата да мине в гротеска. Основните отрицателни черти на бай Ганьо са толкова съгъстени, че той надхвърля границите на правдоподобие и се превръща в образ-гротеска. Хиперболизирането на грубостта, дебелищината, на вулгарния практицизъм заостря тези пороци, придава им по-голяма релефност. Гротескни са и образите на Данко Харсъзина, Дочоолу и Гочоолу, на регистратора. Те като че ли са отделни етюди, които писателят майсторски събира в разгърнатия образ на бай Ганьо.

Хиперболизирани са и отрицателните черти на С. С. Бобчев, Стамболов, Стоян Михайловски, княз Фердинанд, Бодков. Но тези образи не се превръщат в гротески.

Хиперболата се съдържа в проявите на героите, в ироничните сравнения на автора, в комичните ситуации. Хиперболата на Алеко Константинов звучи ту иронично, ту саркастично. Писателят майсторски преувеличава най-характерните пороци на сатиричните герои. Това преувеличение обикновено крие остър комизъм. В безсрамните хвалби на бай Ганьо, че ако рече и магаре ще избере за народен представител, преувеличението е неправдоподобно и в същото време с голяма сила внушава

¹ Писателят е възмутен от една реч на Михайловски, произнесена в Народното събрание, в която той се обявява против предложението на Трайко Китанчев да бъдат амнистирани всички, изягали по време на Стамболовия режим.

ужаса на действителността, гадната психика на властниците. Преувеличени са, но не до невероятност, раболепните излияния в дописката на Бодков. Те са неестествено гръмки, будят горчив смях и тъкмо поради това можем непосредствено да почувствуваме страшното нищожество на героя. „Кръвта леденее в жилите, мозъкът ми се сковаваше към черепа, сърцето ми престава да бие и аз с трепет на душата си възвишавам към почитаемото правителство и го моля да отговори ще има ли край неговото търпение спрямо разрушителната разюзданост на опозиционната преса?“

При характеристиката на героите в някои фейлетони се натъкваме на изразителни хиперболични сравнения, в които искри неподражаемият алековски хумор. Тези сравнения много релефно детайлират някои черти на образа, заострят ги. Живо си представяме мазното красноречие на С. С. Бобчев, неговата угодническа словоохотливост, когато четем преувеличените иронични сравнения: „Рукнали ония ми ти сърдечни излияния — какъв ти Ниагарски водопад! Потоп, да го вземе дявола!“ („И той ако не е симпатичен, артък“). За изявата на Алековите сатирични герои допринасят интересните комични положения, в които той ги поставя.

Комична ситуация може да се създаде, когато съвсем неочаквано се провалат домогванията на сатиричния герой, или когато неговото поведение е в пълно несъответствие с общоприетите понятия за приличие и етичност. И в двата случая хиперболата се явява необходим похват. „Колкото по-остра е комедийната ситуация, толкова по-пълно и по-дълбоко се разкриват типичните черти на комедийния характер.“¹

Комичните ситуации на Алеко Константинов никога не са самоцелни и плоски. Обикновено те са преувеличени, заострени, за да подчертаят по-ярко пороците на сатиричните герои. Почти неправдоподобна е ситуацията в писмото на Трънко Тръпков — офицерите заставят цял полк да лае из гората като ловджийски кучета, за да бият зайци. Но тази преувеличена ситуация, която предизвиква горчив смях, непосредствено говори за психиката на самозабравилите се офицери и за окаяното положение на войниците.

Алеко духовито описва приготовленията за посрещането на княза, като хиперболизира усилията на властниците да се подмажат пред него. Чак в Букурещ отива делегация, за да купи закуски, в града издигат арка — „ама каква арка! Кале, майка му стара! Наготвихме се и чакаме. Ний си чистим фраковете, женорята си шият рокли, . . . За посрещането какво ще ти разправам: ти знаеш как стават тия работи: войска, ура, топове, фракове, жандарми, дамите напред и прочее. . . Късо да режем — двайсет хиляди лева туй за туй!“.

И всички тези сцени придобиват изключителен комизъм, когато накрая, най-неочаквано, князът отказва да слезе в града. При тази ситуация много живо се очертава жалкото лакейство на кмета, неговото безотговорно отношение към държавните средства, а също и леденото високомерие на Фердинанд („Ех, че гуляй му дръпнахме!“).

Чрез остра комична ситуация писателят разкрива бруталното хамелеонство на бай Ганьо и неговите приятели във фейлетона „Бай Ганьо се върна от Европа“. Цялата компания е излязла да моли княза да не приема оставката на Стамболов и внезапно научава, че министър-председателят вече е паднал от власт. А тя е приготвила хвалебствен адрес

¹ Юрий Боров, О комическом, Москва, 1957, стр. 219 — 220.

за Стамболов, но моментално променя отношението си към провалилия се държавник.

„— Калпав народ!... въздиша бай Ганьо. Сега знаеш ли какво? За връщане назад и дума не може да става. Ти, Гуньо си едно парче адвокат. Я се запретиш, моля ти се, па дай тук всички да изкальпим един друг адрес, за новия... На аз имам х ртия. Па дано не узият, че сме дошли да молим за онзи хубостник, че ни е спукана работата.“

Особено се заостря комедийната ситуация, когато компанията преработва стария адрес и всички хвалебствия за Стамболов се превръщат в ожесточени ругатни. Комизмът, който се получава при съпоставката на двете редакции на адреса, безпощадно плющи над главите на тези безсрамни политикани.

Във фйлетоните за бай Ганьо комичните ситуации много допринасят за гротескното деформиране на образа.

Чрез умело създадена комична ситуация Алеко непринудено ни внушава на какви разбойници се опира бай Ганьо при изборите и че за него няма нищо по-важно от парите му: „Музиката напред, зад музиката циганите и хамалите. Начело, дигнат на ръце, с засукани мустаци, с накривена шапка. . . кой мислите? — Сам бай ви Ганьо Балкански. Даже и при този тържествен момент бай Ганьо не се забравя: той държи ръцете се в джебовете си, „хелбетя ще бръкне някой хайдучяга,— отиде кесията. Нали си знам стоката“ („Бай Ганьо прави избори“).

Чрез засилени до невероятност комични ситуации ярко изпъкват „келепирджилъкът“ и простацинната на бай Ганьо във фйлетона „Бай Ганьо в двореца“. „Ако щеш вярвай, ако щеш не, изповядва бай Ганьо, аз през три стъпала се мяхах, щях да се блъсна в огледалото, ама не оставих да ме превари никой. Докопах хайверя, че като задълбах лъжицата, ако е било по-малко от половин кило — грях да ми е на душата. . . Че остави това, ами като взех, че си наблъсках джебовете с пасти, па те меки да ги земе дявола, че като се размазаха из джеба ми. . .“

Изобщо Алеко Константинов умее да създаде оригинални, много смешни ситуации. Те не произлизат само от стечението на външни обстоятелства, а са свързани с особеностите на сатиричния герой, с неговата груба психика. Не би се получила например комична ситуация от внезапното падане на Стамболов, ако не беше вулгарното хамелеонство на бай Ганьо и неговите приятели. И заради това чрез тези ситуации Алеко непосредствено разкрива характерни черти на сатиричния герой и остро ги разобличава.

Голяма жизненост вдъхва писателят на своите сатирични герои чрез езика им. Те говорят така естествено, така живо и изразително, че сякаш чуваме гласа им.

Колкото и да си приличат по душевно устройство, колкото и да са еднакви техните пороци, героите на Алеко Константинов се различават по интелект и по начина, по който изживяват тези пороци. Разликата най-силно е изразена чрез езика. Бай Ганьо е цинично откровен. Неговият език е груб, брутален, предизвиква горчив смях. Такъв е и езикът на регистратора в „Разни хора, разни идеали“, докато С. С. Бобчев, Бодков си служат с пищни угоднически фрази, зад които прикриват своя жалък интерес. Чрез езика на героите Алеко вярно предава тяхната психика. В речника на бай Ганьо преобладават груби, често ругателни думи и цинизми, които подчертават неговия просташки менталитет и създават голям хумористичен ефект. Не можем да не се смеем над грубостта и високото

самочувствие на бай Ганьо, изразени с толкова жив език и естествена интонация: „Ами че как се говори, бе, келеш? Ти мене ли ще ме учиш!... Ти знаеш ли кой съм аз? Ти знаеш ли, че цяла Европа съм изходил? Не съм като тебе дърво! Ти знаеш ли, че туй Иречек-Миречек ей тъй — запнали са ме слушали като им заприказвам“ („Бай Ганьо се върна от Европа“).

В „Разни хора, разни идеали“ Алеко е създал ярък тип на подлец и вулгарен карьерист. Героят се характеризира чрез цинична изповед. Неговият език е груб, брутален, както на бай Ганьо. Той напълно съответствува на душевната бедност на образа, на неговата наглост. „Па да речеш, че аз съм от ония ветрогони, които блънват за някаква си правда и разни там, разбираш ли, дивотии — хайде -де, а пък аз не съм от тях. Да речеш, че се стеснявам, че се гуша из кюшетата — не, не ми са дотам меки очите, и при всичко това, виж ме на кой хал съм! И аз уж се увирам около големците: . . .“ Или: „И прошение подадох, и ревах като говедо. . . Дрънкат ми някои диванета, че можеш, кай, да напреднеш, ама трябва да бъдеш, кай, подлец. Бош лаф! Подлец ли? Архиподлец ти ставам аз тебе, брайно, ама где оня късмет!“

Изобщо при характеристиката на героите живият, индивидуализиран език, който им влага авторът, играе съществена роля за тяхната яркост и за силата на сатиричното изобличение. Непринуден смях буди неправилният език на един народен представител във фейлетона „Депутат с побъркани местоимения“. Чрез езика на героя авторът ни убеждава в неговата тъпота и подлизурство: „Какво е туй събрание, която може да търпи един челяк, което говори такива думи. Пуснете ме един юмрук да му изтърся; как смее той да говори тъй за господата министрите, която той не е достоен да погледне, а камо ли да плещи думи, което са докачителни.“

Оригинални са сатиричните и хумористичните похвати на Алеко Константинов. Те обикновено вървят за ръка, споени в здраво единство, за да заклеят по най-действен начин безобразното.

Писателят далеч не е добродушен и забавен хуморист, а безпощаден съдия на всичко, което противоречи на неговата висока стичност и хуманност. Но сатирата на Алеко не е безпросветна. Той е дълбоко убеден, че народът непременно ще прогледне и ще изхвърли байганьовците („По повод на една книжка“).

Алеко Константинов притежава редкия дар чрез бликащ хумор силно да заостри несъответствието между това, което е и което трябва да бъде.

Неговият хумор говори за необикновено подвижна, находчива мисъл. Той се съдържа в остроумните асоциации, в пронизващата ирония, в построяването на фразата, в речта на автора и на героите, в интересните комични ситуации.

Забележително е майсторството на Алеко само с няколко, понякога нехайни линии, да скицира сатирични образи, които са обобщени, верни типове.

По-голямата част от сатиричните герои във фейлетоните на Алеко са изградени в комичен план. И когато описва действителни лица, и когато белегистично създава образи, писателят проявява завидно умение да акцентува главните отрицателни черти, да превърне героите в сатирични типове. Тези типове са превъплъщения на основния сатиричен герой — бай Ганьо. Никой друг фейлетонист в нашата литература не е създал такъв събирателен фейлетонен герой, който да се превърне в нарицателно име.

Писателят придава индивидуални отсенки на образите чрез техния жив, характерен език, изпъстрен с колоритни народни думи и турцизми, както и чрез майсторски подбрани детайли. В редица фейлетони той създава оригинални комични ситуации, които още по-ярко очертават сатиричния характер.

Фейлетоните на Алеко Константинов, както и неговите разкази за странствованията на бай Ганьо из Европа, носят печата на един рядък сатиричен и хумористичен талант, на неповторима творческа индивидуалност.

Сатиричните герои на писателя са потомци на Ботевия кир Михалаци, на Вазовия герой от „Средство да нямаш врагове“. Те живеят и в понататъшното развитие на нашата сатирична литература.

В годината на Алековото убийство се появяват първите фейлетони на Георги Кирков. Двамата автори живеят в една и съща действителност. Те са сродни по своя идеализъм и благородство. И заради това, както отбелязва Стоян Каролев, съществува „сходство в изобличителната сила, в сатиричния патос, в политическата заостреност на техните произведения“.¹

И Кирков ожесточено обстрелва същите политически недъзи, но вече от позициите на социалиста. Много от отрицателните му герои носят чертите на бай Ганьо. Истински негови събратя са народният представител („На път. Изповед“), Станчо Чесалото („На конкурса“), развилнелият се в своето тридневно властване Тонко Папучков, безогледните, хищни партизани, алегорично изобразени като животни във фейлетоните „Интимна беседа“, „Пред касапницата“, „Политическа зоология“. И Кирков разказва духовито и свежо, изгражда жив, естествен диалог. Кирков обогати фейлетонната традиция на Алеко с нови образи и форми — той пръв в нашата литература създаде фейлетони-басни, въведе положителни фейлетонни герои, които подпомагат сатиричното изобличение на писателя, олицетворяват неговата вяра в социалистическия идеал. Но той не можа да достигне майсторството на Алеко Константинов в изобразяването на сатиричните герои.

Разбира се, ако прилагаме към фейлетоните на Кирков характерните за жанра критерии, ще открием в тях големи достойнства. Но Алеко ни кара да извисим тези критерии, когато разглеждаме неговите фейлетони, защото някои от тях са пълноценни художествени творби.

Кирков превъзхожда автора на „Бай Ганьо“ със своя социалистически мироглед. Неговото изобличение има ясна перспектива.²

Комедийните герои на Ст. Л. Костов, гражданският патос на писателя го сближават с Алеко Константинов. Големанов, Горилков, Лапарски и жена му, Манчо и други герои на Костов са дълбоко сродни на бай Ганьо.

Особено близък по сатиричен стил до Алеко е Смирненски. Няма никакво съмнение, че той се е учил от своя талантлив предшественик. И Смирненски реагира така болезнено на всички беззакония и неправди. И той не щади живота си и смело разобличава въоръжените шайкаджии по време на изборите, поименно назовава водачите на буржоазните партии и морално ги унищожава. Същата гражданска доблест, същата тревога за съдбата на народа чувстваваме и в сатирите на Смирненски.

¹ Стоян Каролев, Художествената проза на Георги Кирков. Литературна мисъл, 1959, кн. 3, стр. 49.

² За стилните средства, темите и метода на Кирковите фейлетони виж цитираната статия от Стоян Каролев.

Гюро Михайлов от едноименния разказ е роден брат на бай Ганьо. Целият разказ е написан в стила на Алеко. Фейлетонът „Бай Ганьо Длъгневков прави изборни съвещания“ е замислен по Алековия фейлетон „Бай Ганьо прави избори“. Мошеничествата, безогледните действия на буржоазните партии по време на изборите са темата на този фейлетон. Смирненски е пренесъл действието в своята съвременност. Неговите герои, които по подобие на Алековите се наричат Демагоолу, Тафроолу, са конкретни лица, известни тогава общински дейци. И Смирненски като Алеко открито се бори срещу техните безобразия.

Смирненски прилича на своя учител по остроумие и духовитост, по темперамент. От Алеко Константинов той се учи да освежава фейлетона с оригинални белетристични похвати, да заостря отрицателните черти на сатиричните герои, да си служи с колоритен народен език. Смирненски е най-талантливият приемник на Алековата сатирична традиция.

Той обогати тази традиция с нови форми — фейлетони в стихове, сатирични афоризми и епиграми-портрети. Смирненски творчески възприе и хубавата традиция на Георги Кирков. Талантливият сатирик насочи своя справедлив гняв и към нови обекти — той яростно шибане империалистическите държавници, коварната европейска дипломация и цялата капиталистическа система.

Алеко, както Кирков и Смирненски, е жив и необходим и в нашата съвременност. Неговите сатирични герои и сега съществуват и тровят атмосферата. И сега горещият сатиричен патос на писателя безпощадно жигосва подлостта, кариеризма, подлизурството, алчността и хамелеонството, дейно подпомага благородния устрем на народа да изгради нов, справедлив живот.